

УДК 39:159.932.35

АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ УКРАЇНЦІВ

Дмишко О.С., к. психол. н., завідувач кафедри психології

Львівський інститут

ПАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»

У статті проаналізовано різноманітні погляди стосовно національного характеру, розглянуто фактори його формування та розвитку. Досліджено особливості українського національного характеру.

Ключові слова: національний характер, етнос, фактори, установки, ментальність, стереотипи.

В статье проанализированы различные взгляды относительно национального характера, рассмотрены факторы его формирования и развития. Исследованы особенности украинского национального характера.

Ключевые слова: национальный характер, этнос, факторы, установки, ментальность, стереотипы.

Dmishko O.S. ANALYSIS OF THE CHARACTERISTICS UKRAINIAN NATIONAL CHARACTER

The article analyzes the various views on the national character, considered the factors of its formation and development. The peculiarities of Ukrainian national character.

Key words: national character, ethnicity, factors, attitudes, mentality, stereotypes.

Постановка проблеми. Українці XXI ст. є складно опосередкованим «продуктом» свого історичного минулого і відрізняються від українців кінця XX ст. своєю активністю, боротьбою за національні інтереси, незалежність тощо. Тому сьогодні зростає необхідність вивчення психології українського етносу через ряд феноменів, таких як національна свідомість і самосвідомість, національна самоідентифікація особистості, менталітет та національний характер зокрема. Національний характер є своєрідним, специфічним поєднанням загальнолюдських рис у конкретних історичних і соціально-економічних умовах існування нації. Як загальне проявляється в одиничному, так і загальнолюдські риси проявляються в національному характері. Саме це специфічне, своєрідне і є змістом національного характеру, але виникає воно в результаті прояву загального в одиничному. З цієї закономірності випливає, що вивчення національного характеру повинно проходити не шляхом знаходження специфічних особливостей психіки певного народу та протиставлення їх особливостям іншого народу, а через аналіз прояву загальнолюдського в національному.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі українського національного характеру, порівнянню його з характером і психологічним складом інших народів присвячено чимало праць. Дослідження в цьому напрямку особливо активно розвивались впродовж XX ст. На жаль, у радянській Україні вони практично не проводились, тому можна спиратися в основному на публікації тих українських дослідників, які працювали

в еміграції. Серед них можна назвати таких, як Г. Ващенко, І. Рибчин, О. Кульчицький, І. Мирчук, Д. Чижевський, В. Янів, І. Ярема, а також Ю. Липа, О. Субтельний, та інших [1]. Серед вітчизняних психологів цю проблему вивчали і вивчають: М. Шульга, П. Гнатенко, В. Павленко, С. Таглін, Л. Орбан-Лембрик, В. Хрущ, В. Москалець, М. Пірен, Л. Шкляр та інші.

Питання щодо визначення національного характеру є складним. Учені висловлюють різноманітні погляди стосовно національного характеру.

За визначенням відомого українського дослідника П. Гнатенко [3], національний характер – це сукупність соціально-психологічних рис (установок, стереотипів), які властиві нації на певному етапі розвитку і які проявляються в ціннісному ставленні до навколишнього світу, а також у культурі, традиціях, звичаях, обрядах. Яке б повне не було це визначення, але все ж воно не може дати вичерпну соціально-психологічну характеристику.

І. Кон у цьому зв'язку зазначає: «вчені-психологи, які займаються проблемами національного характеру, переймаються життєвими уявленнями, що народи як індивіди мають набір стійких якостей, «рис», які можна вимірювати та порівнювати, а потім складати для кожного народу психологічний паспорт-характеристику. Але таке неможливо здійснити навіть для окремого індивіда» [5].

Цю тезу І. Кона розвиває А. Дашдаміров, який констатує, що такі паспорти не тільки неможливі, а й непотрібні, адже подібна задача може бути не тільки ілюзорною, а й

шкідливою. Адже завдання етнопсихології полягає не в тому, щоб просто окреслити особливості людей, що обумовлені їхньою етнічною приналежністю. Вона полягає в тому, щоб з'ясувати, як під впливом конкретних соціально-економічних, політичних і культурних умов закріплюються та передаються наступним поколінням традиції, звичаї, звички, установки та ціннісні орієнтації, смаки та уподобання, морально-психологічні та вольові якості, головні, переважаючі тенденції емоційно-психологічної сфери, реальні прояви національної самосвідомості, національних почуттів і настроїв [5].

Д. Чижевський [3], праці якого за часів Радянського Союзу видавались за кордоном, підкреслював, що національний характер не є одноманітним: кожна нація має різні психологічні та різні соціальні типи. Крім того, існують відмінності, що викликані місцевими умовами. Все це ускладнює картину національного характеру народу, робить її різнобарвною та різноманітною. Для визначення національного типу Д. Чижевський пропонує три шляхи: дослідження народної творчості, вивчення найяскравіших історичних епох та характеристика найвизначніших представників народу. Д. Чижевський вважає плідним перший шлях. Дуже багато елементів народної творчості спільні для України та її сусідів, інших слов'янських народів. Аналізуючи народну творчість українців, учений наголошує на таких якостях, як емоційність, сентиментальність, ліризм. Одним з проявів емоційності є своєрідний український гумор. Д. Чижевський також виокремлює в національному характері українців індивідуалізм і свободолюбність. Причому він наголошує як на позитивних, так і негативних рисах індивідуалізму, який, з одного боку, може призвести до самоізоляції й конфліктів, а з іншого – породити різноманітні форми творчості й активності. Д. Чижевський аналізує негативні риси українського народу, що сформувалися на тлі кривавих сторінок його історії і виявилися в тенденціях до знищення як власних, так і чужих життєвих форм.

Важливими моментами розвитку національного характеру Д. Чижевський вважає «постійне тло української історії» – природу України і два її історичні періоди – княжу добу й добу бароко. Що ж до визначених Д. Чижевським історичних епох, то перша з них – «княжі часи» – позначилася двома культурними подіями в Україні тих часів – прийняттям християнства і запровадженням письма. Ці події помітно вплинули на розвиток національного характеру. Барокову добу пов'язували з розквітом пластичного мистецтва й літератури. Як вважав Д.

Чижевський, основною духовною рисою бароко є декоративність, для якої ціннішим є широкий жест, аніж глибокий зміст. Він робить висновок, що ці особливості позначилися на певних рисах українського народу, які називають психологічним авантюризмом [3]. Отже, Д. Чижевський виокремлює насамперед екологічні та культурні фактори, які помітно впливають на національний характер українців.

Існують й інші фактори – соціально-економічний устрій, географічні умови, культура, релігія, політичний лад тощо, що тим чи іншим чином впливають на національний характер [9].

За М. Костомаровим [3], на формування національного характеру українського народу помітно вплинула його взаємодія з іншими народами, яку він називав «взаємним тертям народів». М. Костомаров передусім звертає увагу на те, що різномірний етнічний склад населення України, постійна взаємодія з іншими народами (українці традиційно наймалися на роботу до сусідніх країн, служили у військах інших держав і торгували з ними) зумовили «дух терпимості, відсутність національної зарозумілості», які перейшли «згодом у характер козацтва й залишилися дотепер».

У ході досліджень, присвячених феномену геополітичного положення України (за географічним станом країна перебуває начебто на «межі двох світів» – між Європою й Азією), було доведено його вплив на український національний характер. Встановлено, що українцям притаманні як європейські риси характеру, так і східні (з одного боку, християнсько-візантійські, з іншого – євразійсько-кочівницькі) [10].

Роль історичного чинника у формуванні українського національного характеру розглядалась у дослідженнях, присвячених вивченню:

– впливу війни з Польщею, що відбувалися після розпаду Київської Русі, де Українські землі стали своєрідним буфером між православним Сходом і католицьким Заходом, ареною непримиренної боротьби між українцями і поляками, що, з одного боку, сприяло розвитку української самосвідомості, а з іншого – ускладнювало цю самосвідомість;

– російського впливу, що сприяв розвитку горезвісного комплексу меншовартості, про який стало модно говорити в наші дні. Під впливом російської імперської влади в українського народу сформувалася малоросійська ментальність. Про це докладно писав О. Субтельний у своїй «Історії». Значна кількість української старшини згодна була забути про свою належність до

української нації заради того, щоб увійти до блискучого суспільства дворян Російської імперії [8].

Одним із найважливіших чинників, що впливає на психологію етносу, являється релігія. Зміна релігійної свідомості народу зумовлює зміну устрою життя, моралі, етичних норм, установок і психічного стану загалом. Однак ці та інші явища в українській історії, як зазначає П. Гнатенко [4], не могли зумовити різні типи національного характеру. Існує єдиний український національний характер, у межах якого внаслідок неоднакових історичних умов сформувалися відмінності, нерідко істотні. Ці відмінності існують як єдність єдиного цілого. Сьогодні вони багато в чому збереглися, їх неодмінно треба враховувати в практиці політичного життя, на рівні звичайної свідомості й у царині політичної психології.

У формуванні українського національного характеру одну з провідних ролей відіграють традиції та уклад української сім'ї. Значна частина психологів сходиться на тому, що основну роль у сім'ї відіграє мати з її передбачливістю, хазяйновитістю, з непомітною, але постійною турботою про сім'ю. Вона втілює ніжність, сердечність, теплоту. Б. Цимбалістий зазначає, що в спогадах українця мати постає виразнішою, ніж батько. Важливе місце українській жінці відводиться в суспільному житті. Україна для українця – це мати, «ненька» [2].

Якщо в Західній Європі у вихованні дітей беруть однакову участь як мати, так і батько, і це є показником патріархальності сім'ї, то в Україні дітей виховує мати. Цей факт має істотні наслідки, оскільки норми поведінки, мораль, ідеали, життєві настанови українців підпорядковані нормам та ієрархії цінностей, типових для жінки, для її свідомості. Переважання в суспільстві матриархального комплексу призводить до того, що в соціальному мікросередовищі (перш за все в сім'ї) панують свобода і рівноправність. Проте верховенству матриархального комплексу властиві й негативні риси. Так, любов дітей до матері, рівність усіх перед матір'ю, культ матері-землі, любов матері до дітей – усі ці стосунки будуються більше на емоційній, ніж на раціональній основі. У зв'язку з цим у такому типі культури скоріш за все переважатиме емоційність і чуттєвість, а вольове начало і раціональність стають другорядними.

Постановка завдання. Метою роботи було дослідити національний характер українців через виявлення їх прихильності до своєї етнічної групи, свого національного походження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Групу досліджуваних склали 40 українців (16–19 років), з них: 20 учнів 11 класу (10 хлопців та 10 дівчат) та 20 студентів першого курсу вищого навчального закладу м. Львова.

У дослідженні було використано власну анкету «Я Українець», яка містить ряд тверджень, орієнтованих на ставлення особистості до свого національного походження, володіння мовою свого народу; скерованість на основні засади виховання; твердження, що визначають спорідненість і відчуття «ми». Анкета включає 14 запитань, які можна виокремити в когнітивний та афективний компоненти.

На поставлені запитання анкети (табл. 1, рис. 1) більшість респондентів відповідали позитивно, що є свідченням свідомого ставлення до своєї національності, їх приналежності до етнічної групи та прояв прихильного ставлення до свого походження. Можемо відзначити, що ступінь вираженості відповідей на запитання був різний.

На такі твердження, як «Я дуже добре знаю своє національне походження і розумію, що воно означає для мене», «Я багато думаю про те, як моя національна приналежність вплине на моє життя», «Я гордий (а), що належу до своєї національності», «Я добре відношуся до свого національного походження» респонденти з числа учнівської молоді та студентів відповідали 100%, що «повністю згодні». Усі респонденти погодились з тим, що особистість в українському суспільстві має виховуватися на свідомому патріотичному ставленні до своєї Батьківщини і на засадах релігійної духовності; повазі до Конституції, державних символів (Герба, Прапора, Гімну); прищепленні поваги до прав і свобод людини-громадянина; на моральних почуттях, переконанні і потребі поводити себе згідно з моральними нормами; ідеях гуманізму; на засвоєнні національних, місцевих етнографічних та загальнолюдських культурних цінностей, що дозволяє формування довершеної особистості; вивченні і володінні мовою, що підтверджує суспільну сутність людини, засвідчує її як патріота, демократа, гуманіста, громадянського діяча і трудівника з метою бути національно свідомими громадянами і мужніми захисниками своєї держави України. Респонденти в національне виховання включають поняття тілесного, чуттєво-вольового, інтелектуального, духовно-морального й естетичного розвитку особистості. Молоді люди (як серед учнівської молоді, так і серед студентів) знають про своє національне походження, ідентифікують себе з українським народом,

усвідомлюють себе часткою нації й готові розділяти її долю. Разом з тим були й розбіжності у відповідях (табл. 1). Графічно деякі відмінності у відповідях школярів та студентів на запитання анкети зображено на рис. 1–4.

На твердження «Я добре володію українською мовою» відповіді респондентів розподілилися наступним чином: позитивну відповідь «так» дали 55% учасників опитування (22,5% учнів та 32,5% студентів). Відповідь «не можу погодитися повністю» дали 45% опитаних (27,5% учнівської молоді і 17,5% студентів). У бесіді респонденти зізнавалися, що не володіють доскона-

ло українською мовою, хоча визнають її як рідну і державну.

Як бачимо, за афективним компонентом для 55% опитаних є велика прихильність до національного. У них високий ступінь ідентифікації себе з етнічною групою.

Разом із тим відчувається лояльне ставлення до інших національностей. Не погодилися з твердженням «Я хотів (-ла), щоб у моєму місті жили люди тільки моєї національності» 87,5% респонденти (42,5% учнів та 45% студентів), ще 10% (7,5% учнів і 2,5% студентів) відповіли, що «не можуть погодитися повністю» і лише 2,5% студентів дали ствердну відповідь «так».

Таблиця 1

Результати анкетування респондентів (афективний компонент)

Ступінь вираженості	Учні				Студенти			
	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці
	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
Я добре володію українською мовою								
1	0	0	0	0	0	0	0	0
2	4	10	7	17,5	2	5	5	12,5
3	6	15	3	7,5	8	20	5	12,5
Я хотів (-ла), щоб у моєму місті жили люди тільки моєї національності								
1	7	17,5	10	25	9	22,5	9	22,5
2	3	7,5	0	0	1	2,5	0	0
3	0	0	0	0	0	0	1	2,5
Я відчуваю спорідненість з іншими народами (росіянами, поляками, білорусами)								
1	6	15	4	10	4	10	6	15
2	3	7,5	4	10	3	7,5	4	10
3	1	2,5	2	5	3	7,5	0	0

*Примітка: відповіді на запитання анкети позначені:

1 – «не погоджуюся»; 2 – «не можу погодитися повністю»; 3 – «так».

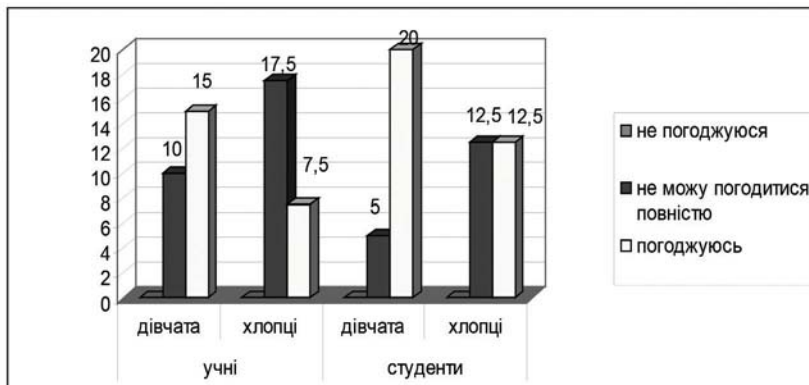

Рис. 1 Досконале володіння українською мовою, % від загального числа опитаних

Тобто сучасна молодь лояльно ставиться до людей різних національностей і народностей і відчуває можливим їх

спільне проживання на одній території. Це до деякої міри може слугувати розвінчанням міфу про те, що на теренах Львівської області відчувається нетерпимість до людей інших етнічних груп. Більше того, частина респондентів частково (17,5% учнів та 17,5% студентів) або повністю (7,5% учнів і 7,5% студентів) підтримували думку про спорідненість з іншими народами (росіянами, поляками, білорусами), або міф про походження українського народу з «колиски трьох братніх слов'янських народів».

народу з «колиски трьох братніх слов'янських народів».

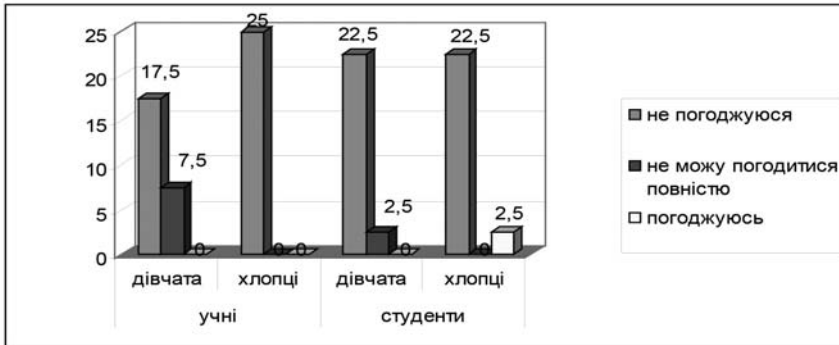

Рис. 2. Проживання в моєму місті людей тільки моєї національності, % від загального числа опитаних

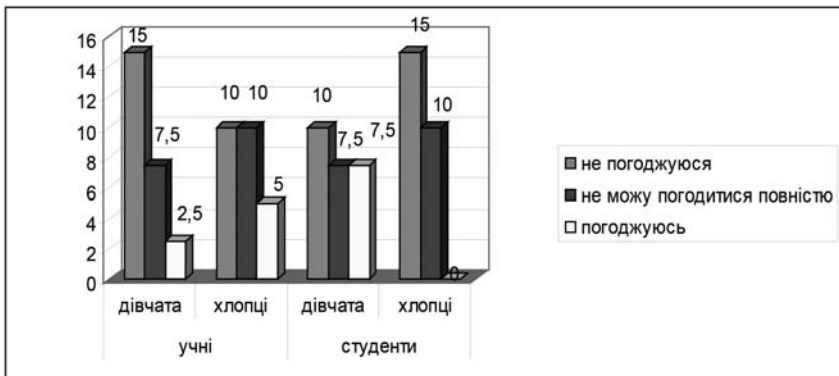

Рис. 3. Відчуття спорідненості з іншими народами (росіянами, поляками, білорусами), % від загального числа опитаних

Тобто суспільна думка в цьому випадку мала високу значущість на формування стереотипу про спорідненість з іншими народами, що може впливати на розмитість уявлень про національне походження. Водночас, у 50% респондентів була протилежна думка – про те, що спорідненості нема.

У наш час – час відновлення української державності й відродження духовності нації – помітно зріс інтерес широкої громадськості до походження українського народу та його мови.

Як зазначає український мовознавець, доктор філологічних наук, професор, академік НАН України, член-кореспондент, заслужений діяч науки і техніки України Г. Півторак, за часів тоталітарного комуністичного режиму особливого поширення в суспільстві набула версія про Київ-

ську Русь як колиску трьох братніх народів – «версія стала частиною офіційної ідеології щодо розуміння історичного процесу виникнення східнослов'янських народностей та їхніх мов». Однак сам образ «спільної колиски» вкрай невдалий, бо за історичними фактами «виникнення окремих східнослов'янських народностей, зокрема української, відбувалося не внаслідок поділу так званої давньоруської народності на три частини, а шляхом консолідації кількох суміжних і близькоспоріднених груп східнослов'янських територіально-племінних об'єднань у компактні культурно-етнографічні масиви» [7]. Тут не можна звинувачувати молодь у такому трактуванні спорідненості. Адже вона відображає те, що підтримується в суспільстві.

Аналіз результатів анкетування за когнітивним компонентом виявив таке (табл. 2, рис. 4). Для того, щоб до-

відатися більше про своє національне походження, традиції українського народу, молодь часто спілкується з батьками і іншими значущими людьми. Вони цікавляться історією своєї нації, знайомляться з нею за доступними джерелами наукової літератури. Це допомагає їм дотримуватися традицій, обрядів і звичаїв свого народу. Вони знають про етнічне походження своїх батьків. Так відповіли усі учасники опитування.

На твердження «Я активно беру участь в організаціях або соціальних групах, які включають переважно членів моєї національності» респонденти відповіли, що лише частково погоджуються – 12,5% учнів і 20% студентів; погоджуються з таким твердженням – 5% учнів і 7,5% студентів; не погодилися із твердженням – 35,5% учнів і 22,5% студентів.

Таблиця 2

Результати анкетування респондентів (когнітивний компонент)

Ступінь вираженості	Учні				Студенти			
	дівчата		хлопці		дівчата		хлопці	
	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
	Я активно беру участь в організаціях або соціальних групах, які включають переважно членів моєї національності							

1	5	12,5	8	20	5	12,5	4	10
2	3	7,5	2	5	3	7,5	5	12,5
3	2	5	0	0	2	5	1	2,5
Для того, щоб дізнатися більше про свою національну приналежність, я говорив(-ла) про неї з багатьма людьми								
1	0	0	0	0	0	0	0	0
2	3	7,5	2	5	0	0	1	2,5
3	7	17,5	8	20	10	25	9	22,5

*Примітка: відповіді на запитання анкети позначені:

1 – «не погоджуюся»; 2 – «не можу погодитися повністю»; 3 – «так»

У бесіді ми з'ясували, що в ті організації та соціальні групи, де задіяні опитувані, входить молодь і інших етнічних груп. Тобто це організації відкриті для участі в їх діяльності іншим етносам.

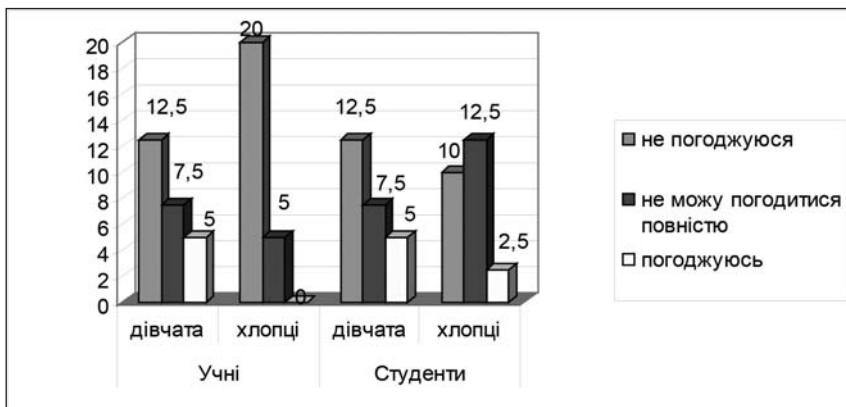

Рис. 4. Участь в організаціях або соціальних групах, які включають переважно членів моєї національності, % від загального числа опитаних

Висновки з проведеного дослідження. Отже, за підсумками проведеного анкетування можемо стверджувати, що значна частина респондентів вважає, що є національно свідомою частиною суспільства. Більшість з респондентів вважає, що виховання сучасної молоді має відбуватися на засадах національних традицій, патріотизму і духовності. Безперечно, що на формування національного характеру велике значення має суспільна думка – це стало доказом того як молодь розуміє своє походження і як відбувається її ідентифікація зі своєю етнічною групою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бороноев А.О. Этническая психология / А.О. Бороноев, В.Н. Павленко. – СПб. : Изд-во С-Петербургского ун-та, 1994. – 165 с.
2. Ващенко Г.Г. Виховний ідеал / Г.Г. Ващенко. – Полтава : Ред. газ. «Полтавський вісник», 1994. – 191 с.
3. Гнатенко П.И. Национальная психология / П.И. Гнатенко. – Днепропетровск : ДГУ, 2000. – 213 с.
4. Гнатенко П.И. Этнические установки и этнические стереотипы / П.И. Гнатенко, В.Н. Павленко. – Днепропетровск, 1995. – 143 с.
5. Кон И.С. К проблеме национального характера / И.С. Кон // История психологии. – М. : Наука, 1971. – С. 141–158.
6. Кон И.С. Национальные особенности психологии людей / И.С. Кон // Социальная психология. – М. : Политиздат, 1975. – С. 141–153.
7. Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски» / Г.П. Півторак. – 2-ге вид., доп. – К. : Арістей, 2004. – 180 с.
8. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний ; пер. з англ. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 1992. – 512 с.
9. Щокін Г.В. Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи / Г.В. Щокін. – К. : МАУП, 2000. – 384 с.
10. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів. – Мюнхен : Вид-во УВУ, 1993. – 217 с.